

TV serijal PG Mreže - Slobodni mediji i demokratija

Kako novinari istražuju?

Novinarska istraživanja osetljivih i važnih tema razlikuju se po metodama koje se koriste za dobijanje i proveru informacija. Istraživački novinari u svom radu koriste razne tehnike: od klasičnih novinarskih veština poput razgovora sa pouzdanim izvorima, preko pretraživanja dostupnih baza podataka i analize dokumenata, do, danas neophodne, Google napredne pretrage. Najčešće je presudna radoznalost i upornost novinara da, uz brojne prepreke, istraživanje dovede do kraja.

Dokumenti i ljudi kao izvor informacija

Svoje istraživanje novinari najčešće počinju pažljivim čitanjem dostupnih dokumenata. Da nije bilo dokumenta Uprave za sprečavanje novca do koga su došli novinari KRIK-a, nikada ne bismo saznali za 45 bankovnih računa Siniše Malog. Tako nastaje većina istraživačkih priča.

Milica Šarić, CINS: Mi se bavimo istraživačkim novinarstvom na, da kažemo, oldskul način, a to je proverom kroz dokumentaciju. Znači, jedna od metoda koje koristimo jeste pridobijanje dokumentacije od zvaničnih izvora. To su, u najboljem slučaju, institucije državne, državni organi.

Dokumenta od kojih počinju istraživanje novinari nalaze na portalima koji sadrže javno dostupne baze podataka kao što su portali Agencije za borbu protiv korupcije, Uprave za javne nabavke, Portal sudova ili Katastra nepokretnosti. Ipak, svoje priče o firmama, imovini ili pojedincima najčešće započinju pretragom na portalu Agencije za privredne registre.

Vesna Radojević, KRIK: Kada je Air Serbia ove godine izdala saopštenje da su oni poslovali sa dobitkom, da su profitabilna kompanija, i tako dalje, nama je zapravo bilo potrebno samo svega 10 minuta da potvrdimo da to nije istina. Naime, u njihovom finansijskom izveštaju, koji se lako može naći na APR-u, jasno se vidi da je država dala više od 20 miliona evra subvencija Air Serbia bez kojih bi ona, zapravo, poslovala u gubitku. Dakle, kada se dođe do finansijskih izveštaja na APR-u i odabere godina, jel tako, 2018. u dokumentu pod bilans uspeha vrlo lako ćete onda doći do informacija o prihodima od premija, subvencija, dotacija, donacija, i tako dalje koje su, zapravo, od države. I onda vi vidite da su u toku 2018. godine, ali i prethodne, da su oni od Srbije zapravo dobili više od dve, odnosno blizu 2,5 milijarde dinara.

Pored dokumenata, drugi uobičajeni izvor informacija za novinare jesu kredibilni živi izvori.

Natalija Jovanović, BIRN: Kada uporedite dva neka seta podataka i dođete do nekog zaključka, vi morate da pitate nekog čoveka, neku instituciju šta je ovo, za neko objašnjenje, za neke dalje korake.

Bojana Pavlović, KRIK: Izvori su ti koji mogu da vam kažu da li ste na dobrom tragu i kuda treba da idete dalje.

Koliko je javnost svesna značaja odgovornog i slobodnog novinarstva pokazuju priče o koruptivnim radnjama koje su otkrivene zahvaljujući anonimnim izvorima. Poslednji u nizu je primer uzbunjivača iz Krušika Aleksandra Obradovića kome je određen kućni pritvor zbog davanja informacija o umešanosti oca ministra policije Nebojše Stefanovića u trgovinu oružjem.

Aleksandar Đorđević, BIRN: Ta priča nam je jednostavno, što se kaže, dojavljena, što nije redak metod. Neki dobronamerni ljudi su, ja mislim, reagovali na izjave ministra policije koji je tvrdio da njegov otac ne prodaje oružje, a onda se nama anonimno dostavio jedan dokument u kome se jasno vidi da to nije tačno, da ministar policije u stvari nije govorio istinu. Posle toga sledi taj proces verifikacije i provere verodostojnosti tog dokumenta. To je ono što otprilike negde razlikuje naš rad od rada tabloidnih medija. Oni bespogovorno prenose informacije koje dobijaju od svojih izvora, mi jednostavno imamo proces provere.

Milica Šarić, CINS: Problem u radu sa živim izvorima jeste njihova pouzdanost, to što vi morate da imate uvek na umu da jedna osoba ne može sve da zna, dok dokument može. I mi zato pribegavamo mnogo radije dokumentaciji koju dobijemo zvaničnim putem, a ne onome što nam govore živi izvori.

Bojana Pavlović, KRIK: Međutim, sve je manje i manje ljudi koji su spremni da govore o zloupotrebama i korupciji, a to je ono što nas primarno zanima.

Zahtev za slobodan pristup informacijama od javnog značaja

Do podataka i dokumentacije na kojima baziraju svoje tekstove novinari ponekad dolaze i preko državnih organa. Međutim, iako Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja garantuje pravo na slobodan pristup dokumentima organa javne vlasti, ostvarivanje tog prava često onemogućavaju same institucije.

Ana Novaković, BIRN: Nekad, ne samo da institucije neće da dostave neke podatke zato što žele nešto da sakriju, nego ponekad u nekim institucijama osobe koje su zadužene da daju neke podatke smatraju to kao nekom svojom ličnom imovinom i onda kaže "e, ne, šta će tebi taj dokument, neću da ti dam to". Ali taj dokument pripada i meni, i mojoj mami, i toj ženi koja se javila na telefon i svim građanima Srbije.

Novinari su saglasni da su podaci kojima raspolažu državne institucije postali transparentniji od kada postoji praksa njihovog objavljivanja na zvaničnim internet stranicama. Međutim, postoje i oni koji su se vratili korak unazad umesto da postanu otvoreniji za javnost.

Natalija Jovanović, BIRN: Uprava za trezor pri Ministarstvu finansija jeste jedna institucija koja se poslednjih godina veoma zatvorila za novinare i uz jedno obrazloženje da su oni sada

uveli jedan nov informacijski sistem koji njima ne daje to izlistavanje gde vi možete da vidite sve tranše uplata-isplata javnog novca. Tako da je to jedan primer vraćanja unazad.

Sličan problem nastao je i sa Portalom sudova. Nekada je na ovom portalu bilo moguće vršiti pretraživanje po ključnoj reči ili imenu i prezimenu, a onda je Portal to onemogućio pa je za pretragu sudskih procesa sada potreban broj predmeta.

Milica Šarić, CINS: Istraživački novinari su onemogućeni da rade mnogo priča zato što ne mogu da nađu taj jedan papir koji im nedostaje. I država to vrlo dobro zna i ovaj sistem se vrlo trudi da nama taj papir nikad ne dostavi. To je najveća prepreka.

Natalija Jovanović, BIRN: Institucije bi trebalo da određene statistike i sve te stvari koje prikupljaju same objavljuju pa da novinari njima imaju pristup putem nekog portala ili na njihovom sajtu, a ne da za svaku stvar pišu zahtev i da na taj način opterećuju i tu instituciju i posle Poverenika ako im institucija ne odgovori po tom zahtevu.

Poverenik za informacije od javnog značaja je institucija koja pomaže novinarima da prevaziđu ovu prepreku. Oni posebno naglašavaju pomoć koju su dobijali od Rodoljuba Šabića, nekadašnjeg poverenika.

Više od dve godine Univerzitet Educons odbijao je da novinarki CINS-a Anđeli Milivojević dostavi doktorat guvernerke Narodne banke Srbije Jorgovanke Tabaković. A onda je reagovao Poverenik zapretivši Educonsu novčanom kaznom. Doktorat je stigao na adresu CINS-a, rad je analiziran, i krajem 2016. javnost je saznala da je guvernerka plagirala značajan deo doktorata - preko 20 odsto teksta preuzeto je bez citiranja.

Anđela Milivojević, CINS: To nisu bile parafraze, to je bukvalno bio copy/paste tekst. Znači, to su bile cele stranice koje su do te mere plagirane, odnosno prepisane, da su čak i gramatičke i slovne greške prepisane, da su crtice u prelazu u novi red prepisane. Znači, to je bukvalno neko samo uzeo i prekopirao. Svaka od ovih nalepnica je označavala različitog autora od koga je prepisan jedan deo teksta. I onda smo prosto morali da prođemo kroz svaki od primera. I, ovo podvučeno običnom olovkom su zapravo cele rečenice koje su se nalazile u knjigama drugih autora, i onda smo označavali i svaku od njih našli u drugoj knjizi, identično.

Do ovog saznanja Anđela Milivojević je došla primenom moderne tehnologije u istraživačkom procesu, netipičnom u odnosu na klasične istraživačke priče.

Anđela Milivojević, CINS: Ja bih to opisala kao neki proces tehničke obrade. Jer, mi smo dobili papir. Znači 300 strana jednog doktorata, kopiranog, koji sad treba da se na neki način analizira. To je onda podrazumevalo da smo morali da pretvorimo to u digitalnu formu, znači da ga skeniramo, pa da onda sve to što piše postane tekst, pa ceo taj tekst onda da analiziramo kroz softvere koji detektuju plagiranje, pa tek onda kad smo dobili taj rezultat, tek onda ponovo da

proverimo svaki od tih podataka. Znači ako softver kaže "ovo je preuzeto iz te i te knjige", mi smo onda morali da nađemo tu knjigu, da nađemo okej, to tu piše, to piše u doktoratu, to je isto.

Koliko je pomoć Poverenika presudna za uspeh istraživačkog postupka pokazuju i drugi primeri. Nakon velike borbe, novinari KRIK-a su dobili izveštaj Agencije za borbu protiv korupcije o proveru imovine ministra odbrane Aleksandra Vulina i tako otkrili čuveni slučaj tetke iz Kanade.

Ipak, moć Poverenika je ograničena. Ukoliko državni organi i dalje odbijaju da dostave dokument, Poverenik ima samo jednu opciju - izricanje novčane kazne.

Ana Novaković, BIRN: To da plate novčanu kaznu je manja šteta nego da otkriju neke vrlo osetljive podatke. O tome se radi. Kao što je to bio slučaj MUP-a, recimo. Ja sam od Ministarstva unutrašnjih poslova tražila nekoliko puta, Poverenik je urgirao da mi se dostavi, da mi se dostave podaci i sam ugovor o nabavci šteta automobila pre dve godine, evo sad tačno dve godine. Ja sam i od Vlade tražila dokument. Vlada mi nije dala dokument. Ja sam sama sela, napisala žalbu, odnosno tužbu, tužila Vladu Upravnom sudu i, evo, u maju mesecu je Upravni sud rekao "da, Ana je bila u pravu, dajte joj podatke". Ali se onda Vlada dosetila i rekla "pa znate šta, mi smo doneli zaključak koji je proglasio tu nabavku automobila tajnom, ali znate šta i zaključak koji smo mi doneli", koji sam ja tražila, "je tajan". Što je vrlo, mislim, što je besmisleno.

Bojana Pavlović, KRIK: Imamo različite izgovore da nam ne dostavljaju informacije, od toga da su arhive potopljene, da, ne znam, sada na primer sud se seli pa će onda moći da nam odgovore tek za mesec dana. To nas naravno sve usporava i ono što bismo mogli da dobijemo odmah i na šta odmah imamo pravo da saznamo, to naravno može da traje po nekoliko meseci. Tako da, u stvari, državne institucije umesto da budu naš partner na istraživanjima, što bi bilo očekivano, oni su u stvari barijera i sprečavaju nas da dođemo do informacija.

Provera činjenica - fektčeking

Milica: Imamo i zapisnik glavnog pretresa. **Bojana:** Ne, ne, ne. Ovo je prvo saslušanje i ispitivanje. Evo ga. Znači to je ova rečenica ...

Ovako izgleda kada istraživački novinari proveraju tačnost svih podataka i informacija koje su izneli u tekstu. Svaki tekst u istraživačkim medijima, pre objavljivanja, mora da prođe kroz proces fektčekinga. U ulozi fektčekera uvek je kolega iz redakcije koji dobija zadatak da priču "sruši".

Vesna Radojević, KRIK: Naravno, to je samo za naše dobro zbog toga što je to jedan preventivni metod da sutra ne bude da smo objavili, naravno, nešto pogrešno ili da ne budemo, naravno, tuženi, jel tako.

Milica Šarić, CINS: Ovde se svaka reč proverava, ovde ukoliko nemate dokaz da je tog dana na ulici osoba nosila zelenu haljinu a želite to da navedete u tekstu, to se neće naći u tekstu. Prosto,

ne oslanjamo se na to, na nečije sećanje, uverenje ili common knowledge odnosno neko opšte znanje. Te stvari prosto ne mogu da prođu fektčeking.

Svaki novinar, bez obzira na medij u kojem radi, ima profesionalnu dužnost i obavezu da proverava informacije koje dobija i koje objavljuje. Uprkos tome, sve je više lažnih vesti i dezinformacija pa fektčeker i sve češće proveravaju i tačnost tvrdnji koje iznose novinari drugih redakcija. Taj proces naziva se debunking. Ovim poslom posebno se bavi redakcija Raskrikavanja.

Vesna Radojević, KRIK: I rezultat, na primer, takvog rada jeste da smo pronašli, samo za šest meseci, za prvih šest meseci u 2019. godini više od 400 objavljenih laži i to samo na naslovnim stranama u četiri tabloida, to su Informer, Alo, Srpski telegraf i Kurir.

Postoje brojni načini za razotkrivanje netačnih informacija, a svaki primer iziskuje drugačiju metodu. Nekada je samo jedan telefonski poziv dovoljan da se utvrdi da je reč o neistini.

Vesna Radojević, KRIK: Kada je Vladimir Putin bio u poslednjoj poseti Srbiji, Informer je objavio da je građanima Beograda toliko bilo dobro tada, zdravstveno, da su zvali manje hitnu pomoć nego ostalih dana. Mi smo samo pozvali, naravno, lekare u beogradskoj Hitnoj pomoći koji su zabezegnuti rekli "naravno da to nije istina, poziva je bilo u proseku kao i drugih dana".

Pomoću sajta Tin Eye ili opcije Google image research moguće je utvrditi da li je neka fotografija upotrebljena u novom, lažnom kontekstu. Vesna Radojević podseća na primer kada se društvenim mrežama proširila fotografija jedne pretučene bake uz optužbe da mediji pišu samo o poznatim ličnostima kao žrtvama nasilja.

Vesna Radojević, KRIK: I kada mi ubacimo screenshot bake o kojoj smo malopre pričali, vi, jel tako, možete da vidite kada je ona prvi put objavljena na internetu. Ispostaviće se da je, zapravo, baka, nažalost, pretučena, ali ne u Srbiji, ne u Beogradu, već u Španiji.

Ubrzani razvoj moderne tehnologije omogućio je ne samo lako širenje lažnih vesti već i proizvodnju lažnih video sadržaja u kojima se ljudima mogu pripisati reči koje oni nikada nisu izgovorili. Zbog toga novinari moraju biti oprezniji nego ikada ranije.

Zato osnovno pravilo istraživačkog novinarstva glasi: objavljivati samo informacije za koje postoje neborivi dokazi i dokumentacija.

Samo takvo novinarstvo koje poštuje standarde profesije smatra se kvalitetnim novinarstvom bez koga danas nema slobodnog društva i demokratije.